

Žvelgsnis į ikoną

Prieš keletą metų viena pagyvenusi moteris paklausė, kaip atskirčiau ikoną nuo paprasto paveikslo. Dorai atsakyti nesugebėjau, tad moteris paaiškino, kad žvelgiant į ikoną visada atrodo, jog joje pavaizduoto asmens akys žvelgia ne į tave, o virš tavęs. Nežinau, kiek čia tiesos. Tačiau ką gi žinome apie ikonas?

Ikonos siejasi su Stačiatikių bažnyčia, taigi iškart lyg ir norisi atsiriboti – tai nemūsiška. Be to, negali nekreipti dėmesio į aiškų Dekalogo nurodymą: „Nedirbsi sau drožinio nei jokio paveikslo, panašaus į tai, kas yra aukštai danguje, čia, žemėje, ir vandenyse po žeme“ (Išėjimo kn., 20, 4). Vis dėlto žvelgiant į ikoną neapleidžia įspūdis, kad tai – ne šiaip atvaizdas: jame tarsi kažkas parašyta tau nepažįstama kalba. Supažindinti su ikonos elementoriumi, pamokyti jas skaityti paprasčiau ikonos teoriją ir praktiškai tyrinėjančius mokytoją Jolantą Stupelytę ir jau kurį laiką Lietuvoje gyvenančią prancūzų Patricką Kergosieną.

Jolanta: Kalbėti apie ikonas labai sunku. Jas turbūt reikia prisijaukinti. Ikona pati palengva atsiveria tam, kuris tyra širdimi prie jos artinasi. Iš tikrųjų Senajame Testamente vaizduoti Dievą buvo draudžiama, nes Dievas yra nematomas ir nepavaizduojamas. Tačiau žmogus yra psichofizinė būtybė, jam reikia apčiuopiamų ženklų: matyti, liesti, pajusti ir patirti. Jis trokšta per savo pojūčius regimai bendrauti su Dievu. Todėl šventieji atvaizdai egzistavo nuo pat krikščionybės pradžios, kaip ir juos įkvėpusi teologija. (Taigi tai nėra vien Stačiatikių Bažnyčios istorija ir Tradicija.) Su Jėzaus Įsikūnijimu nustoja galioję Senojo Testamento draudimas vaizduoti Dievą.

Tad ikonos teologinis teisėtumas įvardytas žodžiais: Jėzus Kristus tapo

žmogumi, Jėzus Kristus yra Regimasis Neregimojo Dievo Atvaizdas. Todėl yra pabrėžiama, kad ikonai teikiama pagarba tenka jos pirmavaizdžiui.

Ikona yra kaip langas, kaip susitikimo vieta, vartai, kviečiantys ir vedantys į bendrystę su Dievu. Ji ragina nesustoti vien ties tuo, kas regima. Jei žvelgsime į ikoną tik kaip į objektą, gali kilti stabmeldystės pavojus.

Ar esama legendų, pasakojančių, kaip atsirado ikonos?

Legendose pabrėžiama nežemiška pirmųjų ikonų kilmė. Rytų Bažnyčioje žinoma istorija apie karalių Abgarą, kuris sunkiai sirgo ir tikėjosi, kad pamatęs Palestinoje gydančio Jėzaus paveikslą galės pasveikti, todėl pasiuntė dailininką, kad jį nupieštų. Dailininkas Ananijas per minią negalėjo prasiibrauti prie Jėzaus. Tuomet pats Jėzus paėmė rankšluostį, nusivalė juo veidą ir tame rankšluostyje atsispaudė jo atvaizdas. Kai paveikslas buvo nuvežtas karaliui Abgarui, kuris buvo pagonis, šis pasveiko ir įtikėjo.

*Jei žvelgsime
į ikoną tik kaip į objektą,
gali kilti stabmeldystės
pavojus*

Kitas, Vakaruose gimęs pasakojimas yra apie moterį, vardu Veronika, kuri į Golgotą kylančiam Jėzui padavusi rankšluostį prakaitui nusišluostyti. Teigiama, kad tame rankšluostyje išspaudė Išganytojo veidas. Čia verta pažymėti tai, kad pats vardas *Veronika* susideda iš dviejų dėmenų – *vera icona*, reiškiančių „tikra ikona“. Ant kai kurių ikonų būdavo rašoma: „Tikra ikona, tikras atvaizdas“. Tad spėjama, kad matant drobulę su tokiu įrašu atsirado pasakojimas apie Veroniką. Ikonos, kuriose pavaizduotas drobulėje atsispaudęs Jėzaus veidas, buvo vadinamos „ne rankų darbo ikonomis“. Klausant šių pasakojimų, be abejonės, mums prieš akis iškyla Turino drobulė.

Patrikas: Man ši drobulė yra pirmoji tikra Kristaus ikona – pati gražiausia, tikrai „ne rankomis tapyta“.

Jolanta: Bažnyčios tradicija pirmasis ikonas siejo su evangelisto Luko vardu, todėl ikonų tradicija siekia apaštalų laikus. Evangelistas Lukas geriausiai aprašė Jėzaus vaikystę, jis daugiausia papasakojo ir apie Marijos gyvenimą pirmaisiais Jėzaus gyvenimo metais. Lukas pateikė dvasinį Marijos ir Jėzaus paveikslą, todėl jo teptukai ir priskiriami pirmieji atvaizdai. Dabar sunku pasakyti, ar taip buvo iš tikrųjų, bet iki šių laikų išlikę labai daug ikonų, kurios, kaip buvo teigiama, yra pertapyti evangelisto Luko darbai.

Kuo ikona skiriasi nuo paveikslo?

Patrikas: Man pirminis skirtumas tarp ikonos ir paveikslo yra tas, kad paveikslas siekia ką nors atvaizduoti, o ikona atskleidžia dieviškojo asmens buvimą, kviečia maldai. Į ikoną ne tik žvelgi, bet ir esi jos matomas. Paveikslas dažnai yra kaip portretas. Ikonoje nesistengiama pavaizduoti tikrųjų Kristaus

ar šventųjų bruožų. Skirtumas tarp ikonos ir paveikslo tas, kad ikonoje stengiamasi parodyti, kaip asmuo arba scena matoma iš viršaus, Dievo žvilgsniu.

Jolanta: Ikonos tikslas – pakylėti žmogaus protą ir širdį Dievo link. Ikonose stengiamasi pavaizduoti Dievo veikimą žmoguje. Tai netgi perkeičia žmogaus bruožus. Ir ne tik to, kuris vaizduojamas, – ikonografo taip pat. Nes čia ne kūrėjas yra svarbiausias, o Kūrėjas. Paėmęs teptuką į rankas staiga pajunti, kad ne tu ikoną kuri, o ji tave kuria ir perkeičia. Ikonografai žino, kad po kiekvienos ikonos tampa kitoks...

Ar ikonai pozuojama?

Jolanta: Ne, ikonai nepozuojama. Ikonos kuriamos pagal tam tikrus kanonus ir pavyzdžius. Ikonų veikėjų bruožai stilizuoti, su savomis prasmėmis. Kiekviename bruože atsispindi perkeitimas, žmogaus sudievojimas. Ikonose ypač svarbi šviesa, kuri, regis, spinduliuoja iš vidaus. Labai dažnai išdidinamos akys – jos yra kaip sielos veidrodis, čia atsispindi dvasingumas. Kartais kai kuriose ikonose gali stebinti neproporcingas ausų didumas. Tai reiškia, kad vaizduojamas šventasis yra atviras Dievo balsui, jo klausosi. Kai kur nosis pailga ir paryškintos šnervės – tai išreiškia Šventosios Dvasios vibravimą. Kai kur lūpos siauresnės nei paprastai – tokios jos reiškia tam tikrą asketiškumą ir kontempliacinę tylą. Kartais vaizduojamos didelės rankos – tai laiminimas, gero darymas. Kristus dažnai vaizduojamas laiminantis. Esama skirtingų laiminimo būdų. Kartais Kristaus rankos pavaizduotos taip, kad sudaro jo IXΘΥΣ. Rankų gestai labai įvairūs ir reikšmingi.

Kodėl sakoma, kad ikona – ne tapoma, o rašoma?

Jolanta: Ikonografija, *ikonopisanije*, ir reiškia rašymą. Rašymas suvokiamas taip: ikona gimsta iš Bažnyčios Tradicijos ir ją išreiškia. Dažnai ikona vadinama Šventuoju Raštu, užrašytu spalvomis.

Patrikas: Tai Dievo žodis, nes pirmoji ikona yra pats Kristus, kuris yra Dievo žodis.

Ar ikonografas turi kūrybinės laisvės?

Patrikas: Yra kanoniniai principai, kurių negalime keisti, bet netgi šalia tų

Tai **Prisikėlimo ikona**. Ikonoje laikas neegzistuoja. Skirtingu metu ir skirtingose vietose įvykę įvykiai sujungiami į dabarties akimirką, viskas matoma amžinybės žvilgsniu.

Ikonos veiksmo laikas – tarp nakties ir dienos, todėl vienas kalnas tamsus, kitas – šviesus. Tą ryto valandą, kai saulė nušviečia Jeruzalės sienas, trys moterys, dar liūdnos, ateina prie Kristaus kapo patepti jo kūno, nes anksčiau dėl šabo to negalėjo padaryti.

Jos nustemba pamačiusios ant nuo uolos nuristo akmens sėdintį angelą. Jis rodo į drobulės, į kurias buvo suvyniotas Kristus kūnas. Kūno ir galvos drobulės pavaizduotos atskirai, jos suvyniotos taip, kaip aprašo evangelistas Jonas. Angelas praneša žinią – ji įrašyta jo laikomame rašte: „Kodėl ieškote gyvo tarp mirusių, jo čia nėra, jis prisikėlė“. Angelas atrodo ką tik atvykęs, nes jos sparnai dar nenusileidę. Dvi moterys žvelgia į jį ir drobulės, klauso jo žodžio, o trečioji atrodo tarsi išsiblaškiusi, nustebusi, regis, tepalai jai tuoj iškris iš rankų. Tai Marija Magdaliėtė, atpažįstama iš garbanos. Ši moteris staiga pamato keistą personažą, kurį mano esant sodininku.

Po akimirkos viskas bus kitaip. Nebe angelas sakys – jis prisikėlė, o pats Kristus, kurio figūrą matome viršuje, tars: „Tai aš“. Moterys yra tikinčios, bet jos dar neišgyvena Kristaus prisikėlimo slėpinio. Marija Magdaliėtė, matanti prisikėlusį Kristų, dar nežino, kad tai jis. Prieš sutikdama Kristų, ši moteris buvo nusidėjėlė. Tačiau Kristaus malonė ne tik mūsų talentus padaro vaisingus – ji gali pasireikšti ir per mūsų trūkumus. Moteris, kurios santykis su kūnu buvo nevykęs, bus pirmoji, kuri galės prisiliesti prie prisikėlusio Kristaus kūno. Todėl Marija Magdaliėtė yra apaštalų apaštalė. Tikrai keista, kad prisikėlęs Kristus pirmiausia pasirodo ne kokiam nors apaštalui Petru, bet šitai moteriai. Ji tampa pirmąja Kristaus prisikėlimo liudininke. Tai, kas manyje ne visai tobula, jeigu esu sąžiningas pats su savimi, gali tapti vieta Kristaus malonei pasireikšti.

kanoninių principų, reikalavimų lieka tam tikros laisvės. Kristaus tunika turi būti raudona, bet aš galiu pasirinkti raudonos atspalvį. Kaip sakoma, Evangelija – užrašytas Dievo žodis. Kitos Evangelijos užrašyti negaliu. Perrašant Dievo žodį galima keisti raides – rašyti gotišku ar koku kitoku šriftu. Ikonoje negali keisti tam tikrų esminių dalykų – kanonų, bet smulkmenėles – taip.

Kaip atsiranda ikona?

Patrikas: Kol ikona gimsta, aš ilgai, kartais net pusę metų nešioju ją savo širdyje. Paėmęs lentą, po truputį įsitraukiu į slėpiną ikonos kūrimo procesą. Lentai paruošti reikia ilgo, kruopštaus ir smulkmeniško darbo, kuris pamažu nuramina širdį ir parengia tolesniam darbo etapui. Ši kantrybė panaši į Dievo kantrybę: juk prieš kurdamas žmogų jis ilgai jam ruošė Žemę. Kadangi šiuo, regis, nuobodžiu, grynai techniniu etapu širdis jau mąsto apie dieviškuosius dalykus, kiekvienas veiksmas yra įprasminimas. Ikona dažniausiai tapoma ant kieto paviršiaus: tai gali būti freska ar mozaika. Kietas paviršius reiškia Bažnyčią. Bažnyčios mokymas yra kaip uola. Paprastai parenkamas tvirtas, kietas, gerai išdžiūvęs medis, imama mediena prie šerdies (prie širdies...). Lenta išskaptuojama – tarsi ruošiamas Jėzui lopšelis, édžios, kurios jam gimusiam taps prieglobsčiu. Kita vertus, taip išskaptuota lenta primins langą, pro kurį tuoj pat pažvelgs neregimasis pasaulis. Ant lentos uždėjus daugybę gipso sluoksnių, ji bus šlifuojama, kol paviršius pasidarys lygus kaip stiklas. Baltas gipsas reiškia pirmą pradį tyrumą.

Kiek įtakos ikonai turi asmeniniai jos kūrėjo bruožai?

Patrikas: Rašantysis ikoną nėra vienas. Yra ne tik tas, kuris piešia ikoną – su savo psichologija, savo gelme, savo technikos išmanymu, bet ir Šventoji Dvasia. Ji panaudos šį žmogų ir sukurs ikoną. Trys ikonografai gali turėti tą patį mokytoją, bet jei prašytume, kad jie padarytų tos pačios ikonos kopijas, gausime tris skirtingas ikonas, nes su tuo, kuris piešia ikoną, dirba Šventoji Dvasia.

Svarbiausias ikonografo bruožas yra nuolankumas

Vakarietiškuose paveikluose esama daug raiškos būdų, daug formų. Ikonoje yra tam tikras išraiškų pasninkas, jų mažai. Tačiau paradoksalu tai, kad ikona išreikš nepalyginti daugiau. Įsivaizduokite kokį nors paveikslą, kuriame tobulai perteikiama vieno ar kito šventojo išraiška. Žvelgdami į jį būsime tarsi ties ja sustabdyti. O ikonoje – atvirkščiai. Ten nepamatysime labai išpudingų išraiškų ir gestų, ji nesustabdys mūsų ties išoriniu jausmingumu, nesustabdys šventojo ties vienu vieninteliu judesiu. Kuo daugiau laiko praleisite prieš ikoną, tuo labiau ji ves jus anapus, toliau negu meninės išraiškos. Ji provokuos tikėjimo judesį, kuris ir bus svarbesnis, peržengs visas išraiškos priemones. Ikoną galima palyginti su Evangelija. Evangelija – Šventas Raštas, užrašytas žodžiais, o ikona – Šventas Raštas, užrašytas spalvomis ir linijomis. Žmogiškai vertinant, jis yra skurdus, kartais net ne visai vykusiai sudéliotas. O kodėl Evangelija tokia stipri? Ne dėl žodžių išraiškos ir grožio – dėl to Šventosios Dvasios veiksmo, kuris atgaivina. Prieš regimą ikoną varganumą, palyginti su menininkų kūriniais, kurie iš tikrųjų gali būti išpudingi, Šventosios Dvasios apšviesta ir tikėjimu priimta ikona jus ves nepalyginti toliau negu bet koks paveikslas. Rašydamas ikoną jaučiu, kad kažkas manyje lūžta, sprogstą, bet tuo pat metu kažkas statoma.

Kokie reikalavimai keliami ikonografui?

Jolanta: Anksčiau ikonas užsakinédavo bendruomenė, bažnyčia. Ikonografui buvo keliami didžiuliai reikalavimai: jis neturėjo teisės piešti nei kito žmogaus, nei gyvūno, turėjo pašvęsti savo rankas ir širdį vien šitam darbui. Kol ikonografas, dažniausiai vienuolis, pasninkaudamas rašydavo ikoną, visa bendruomenė meldavosi. Tai buvo visos bendruomenės darbas.

Dauguma ikonografų, pradedančių rašyti ikonas Lietuvoje – pasauliečiai, nors yra ir vienuolių. Žinoma, darosi beveik neįmanoma laikytis tokių griežtų reikalavimų. Tačiau kiekvienas ikonografas ieškos ramesnio laiko ir vietos, ilgai nešiosis ikoną širdyje, melsis, klausysis... Ikona gimsta maldoje ir maldai. Mes, vienaip ar kitaip prisiliečiantys prie ikonos slėpinių, išties jaučiamės kaip bendruomenė, kartais gal ir neregima, bet vieni kitus dažnai lydime malda.

Ar ikonografai savo darbus pasirašo?

Patrikas: Menininkas pasirašytų. Ikonos autorius – Šventoji Dvasia. Svarbiausias ikonografo bruožas yra nuolankumas. Būti nuolankiam Dievo rankose, kad būtum jo persmelkiamas ir vedamas. Ikonografas nėra savo jausmingumo, savo genijaus tarnas.

Jolanta: Ikonoje labai svarbus užrašas, bet tai ne autorystės įrodymas – užrašomas pavaizduoto asmens vardas. Tai daroma pačioje pabaigoje, kai ikona jau yra gimusi. Pavyzdžiui, viršuje užrašoma: „Marija – Dievo motina“. Šalia Kristaus visada rašomos keturios raidės, reišikiančios jo vardą, pažymimi šventųjų vardai. Sekant tradicija, dažniausiai rašoma graikiškai ar rusiškai. Vardas turi gilią prasmę. Juo ne vien tema nusakoma. Šventojo Rašto tradicijoje asmuo ir vardas glaudžiai susiję. Dievo duodamas vardas yra kaip priminimas, kad esi Jo nuosavybė. Tai – pašaukimas.

Dievas kiekvieną šaukia vardu, ir kai esi pašaukiamas vardu, tai reiškia, kad yra ryšys, kad gali atsilipti, kad vyksta dialogas.

Ką pasakytumėte žmogui, panorusiam pažinti ikoną?

Jolanta: Leiskis, kad ji į tave žiūrėtų, leiskis būti jos matomas. Labai dažnai ikona iš pradžių nesužavi, ir mūsų akys dar nepagauna to slėpiningo žvilgsnio, kuris, atrodo, žvelgia kažkur pro šalį. Bet kuo ilgiau liksime prie jos, tuo daugiau ji kalbės, atvers vartus tikram Susitikimui...

Kalbėjosi Gitana Irnienė